

Искра Христова-Шомова (София, България)

ИЗДАНИЕ НА НОВАТА ЧАСТ ОТ СИНАЙСКИЯ ЕВХОЛОГИЙ

Euchologii sinaitici pars nova (Monasterii Sanctae Catharinae codex Slav. NF 1). Herausgegeben von Heinz Miklas, Elena Velkovska, Maria Schnitter. Unter Mitwirkung von Katsiaryna Ackermann, Simon Brenner, Melanie Gau, Dana Hürner, Florian Kleber, Martin Lettner, L'ubor Matejko, Michael Melcher, Manfred Schreiner (= Glagolitica sinaitica. Band 4). Sofia: St. Kliment Ohridski University Press, 2023. 188 p. ISBN 978-954-07-5825-1. ISSN 2304 6724.

Книгата е посветена на един от славянските паметници, открити в Синайския манастир през 1975 г.: 28 листа от ръкопис, който се намира в манастира под сигнатура Sin. Slav. NF 1. Тези листове са идентифицирани като част от известния още от XIX в. *Синайски евхологий*¹ (105 листа²), който се пази и досега

в Синайския манастир под сигнатура Sin. Slav. 37. Изданието е дело на трима авторитетни представители на палеославистиката: Хайнц Миклас, един от най-добрите познавачи на глаголицата и глаголическото книжовно наследство; Мария Шнитер, дългогодишна изследователка на традицията на славянските евхологии – от зората на славянската писменост до Късното средновековие; Елена Велковска, отличен специалист в областта както на славянската, така и на византийската литургична практика. Към този екип са се присъединили и специалисти по фотоскопичен и химически анализ на древни ръкописи.

¹ Altbauer, M. *Identification of Newly Discovered Slavic Manuscripts in St. Catherine's Monastery in Sinai*. – Slovo, 37 (1987), p. 35–40; Tarnanidis, I. *The Slavonic Manuscripts Discovered in 1975 at St. Catherine's Monastery on Mount Sinai*. Thessaloniki, 1988; Schnitter, M., H. Miklas. *Kyrillomethodianische Miscellen*. – Anzeiger für Slavische Philologie, 22 (1994), № 1, p. 141–220.

² Един лист от ръкописа е отнесен от Н. Кондаков в Санкт Петербург и днес се намира в Руската национална библиотека под сигнатура Глаг. 3, вж. Христова, Б.,

В. Загребин, Г. Енин, Е. Шварц. *Славянские рукописи болгарского происхождения в Российской национальной библиотеке – Санкт-Петербург*. София, 2009, с. 35.

Изданието съдържа изследване и публикация на новооткритата част от *Синайския евхологий*. Работата върху това издание е започнала още през 2007 г. Първоначално публикацията е подготвена от М. Шнитер и Х. Миклас в рамките на проекта “The Sinaitic Glagolitic Sacramentary (Euchologium) Fragments” (2007–2010), финансиран от Австрийския фонд за научни изследвания (FWF). Към екипа от учени се присъединява и Е. Велковска, която идентифицира гръцките източници на старобългарските текстове.

Изследователската част в книгата се фокусира върху кодикологията, палеографията и графематиката на ръкописа. В увода (с. 22–28) Х. Миклас посочва, че новата част на *Синайския евхологий* (28 листа) заедно със старата част (105 листа) и листа на Кондаков, който се пази в РНБ, съставят ръкопис от 134 листа, но и те не обхващат пълния първоначален състав на книгата.

В началото на увода е представено съдържанието на ръкописа:

1. л. 1r–5r7. Молитви на часовете.

2. л. 5r8–12v26. Молитви за различни случаи: при страх, при бездъждие, при земетресение, при водосвет.

3. л. 13r1–20v23. Четива за дните от седмицата: от вторник до неделя.

4. л. 20v24–22v6. Четива за различни случаи: за покойници, за болни.

5. л. 22v6–28v. Четива за някои празници от неподвижния и подвижния календар: Рождество Христово (22 декември), Богоявление (6 януари), Св. 40 мъченици (9 март), Благовещение (25 март), Великден.

Х. Миклас отбелязва, че съдържанието на ръкописа показва, че тази негова част се е намирала в края на книгата. По-нататък авторът прави преглед на досегашните изследвания върху този ръкопис, които се отнасят до неговата

идентификация като част от *Синайския евхологий*, както и до неговото съдържание, палеографски и кодикологични особености. Авторът подчертава, че изследванията показват, че ръкописът е писан на Синай. Основание дават няколко негови особености. На първо място, това е съвпадението на почерка на книжовника, писал ръкописа, с почерка на главния скриптор на *Синайския мисал* (Sin. Slav. NF 5). На второ място, това предположение се базира на делничния цикъл от новозаветни четива. Те произлизат от четивата за дните след монашески постриг според йерусалимската практика, запазени в най-стария известен гръцки евхологий от VIII в. Vat. Barberini Gr. 336, като са приспособени за четива за дните през седмицата³. Също така химическият анализ на пергамента и мастилата показва близост с други ръкописи от Синайския манастир.

По отношение на връзката между *Синайския евхологий* и *Синайския мисал* мнението на учения е, че макар в двата ръкописа да има идентични почерци, най-вероятно *Мисалът* (заедно с двата листа, които се пазят в Руската национална библиотека в Санкт Петербург, сигн. Глаг. 2) е писан малко по-късно от *Евхология*.

³ Вж. също Велковска, Е. *Денонощното богослужение в Синайския евхологий*. – *Palaeobulgarica*, 24 (2000), № 4, с. 19–34; Parenti, S. *Il ciclo delle Letture Quotidiane nell' Euchologio slavo del Sinai*. – *Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata*, 3 (2009), № 6, р. 313–316; *Евхологий Барберини гр. 336*. Издание текста, предисловие и примечания С. Паренти и Е. Велковской. Научная редакция перевода на русский язык Е. Велковской, М. Живовой. Перевод с итальянского С. Голованова. Омск, 2011.

Кодикологичната и палеографската характеристика (Kodikologisch-paläographischer Befund, с. 29–35) е направена от Дана Хюрнер и Хайнц Миклас. Анализирани са пергаментът, типът писмо, начертанията на буквите, надредните букви и означения, интерпунктуационните знаци.

Графичната система и правописните особености на ръкописа (Graphematischer Befund, с. 36–41) са анализирани също от Д. Хюрнер и Х. Миклас. Сред графичните знаци в ръкописа специално място заема големият кирилски инициал Т на л. 12v. Авторите разглеждат употребата на еровете, като отбелязват честата замяна на ъ с ъ: земънна, нзвъранъхъ, ревънованнѣ, тѣуръскѣ, множествомъ. Характерно е също изясняването на ъ в е: крестъѣнъскѣ, темнѣмъ, ревънованнѣ; както и на ъ в о: нзѡсѡнлѡуѣте, предлог со. Типична особеност на ръкописа е и изписването на ъ в края на представките нз- и въз- пред гласна: възъалъка сѣ, нзѡсѡнлѡвѣтн.

Въз основа на анализа на палеографските, графичните и правописните характеристики на ръкописа авторите предлагат следната датировка и локализация: „Die Ergebnisse der graphematischen Analyse des ES deuten auf eine Entstehung der Ausgangsfassung im zweiten Viertel des 11. Jh.s auf ostbulgarischem Territorium; diese dürfte allerdings später noch gewisse Einflüsse in einer westlichen Region oder auf dem Sinai (1021–1031) erfahren haben“ (*Резултатите от графематичния анализ на новата част от Синайския Евхологий показват, че изходният вариант е създаден през втората четвърт на XI в. на източнобългарска територия. Но той би трябвало при всички случаи по-късно да е претърпял известни влияния в някой от западните*

региони или на Синай (в периода 1021–1031 г.).

Палеографското описание на ръкописа е допълнено от таблици с образци от начертанията на буквите и инициалите, изготвени от Д. Хюрнер (с. 42–53).

Следващите две части са посветени на анализ на снимките и на материалните характеристики на ръкописа. Първата част „Das Bildmaterial und seine Herstellung“ (с. 54–56) е от Симон Бренер и Хайнц Миклас и е посветена на мултиспектралните снимки, направени през септември 2007 г. в Синайския манастир „Света Екатерина“ в рамките на проекта „Die sinaitisch-glagolitischen Sakramentar- (Euchologium-) Fragmente“, финансиран от Австрийския фонд за научни изследвания. Втората част „Röntgen-Fluoreszenz- (RFA-) Messungen am Codex Sin. Slav. NF 1“ (с. 57–68) е от Манфред Шрайнер, Михаел Мелхер и Ернст-Георг Хамершмид и е посветена на химическия анализ на пергаментта и мастилата на ръкописа. Анализът показва, че както при пергаментта, така и при мастилата, се наблюдава сходство с други ръкописи от Синайския манастир: с двете части на *Синайския псалтир*, *Псалтира на Димитър*, медицинските листове (подвързани в *Псалтира на Димитър*) и *Синайския мисал*.

Следват резюмета на немски, английски и български език.

По-нататък е публикувано издание на текста на 28-те листа, транслитериран на кирилица. Изданието е подготвено от М. Шнитер и Х. Миклас (с. 77–134). Поради лошото състояние на някои от листовите (особено на л. 3, 13 и 20) липсват някои фрагменти от текста. При молитвите са отбелязани библейските цитати, както и варианти според други молитвеници. При четивата са дадени разночетения според основни старобългарски и други славянски ръкописи. За

Евангелието разночетенията са по *Асеманиевото* и *Мариинското евангелие*, а за Апостола – по *Енинския*, *Христинополския* и *Шишатовацкия апостол*. Би било добре, ако за сравнението с евангелския текст бяха използвани също изданията на *Зографското*, *Савиното* и *Ватиканското евангелие* или сводно издание Евангелие от Матфея, а за апостолския текст – изданията на *Сленченския* и *Охридския апостол*.

Трябва да се отбележи, че преводът на тези четива в Sin. Slav. NF 1 е същият като превода, запазен в старобългарските и старите славянски евангелия и апостоли. Отклоненията са в рамките на обичайните за преписването на средновековни текстове. Това показва, че съставителите на тази богослужбена книга са използвали готовите преводи на Евангелието и Апостола. Сред вариантите в текста на Sin. Slav. NF 1 можем да посочим добавката старъца в Мат. 2:4: съвъра вса архереѣа і кѣннжѣннкѣі н старъца людьскѣіа (л. 23г), докато в другите евангелия изразът е съвъравъ вса архереа н кѣннжѣннкѣі людьскѣіа, гр. συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ. Вероятно добавката старъца се дължи на влияние на текст, в който вместо архереа е стояло старѣншннѣ, както е в *Добриловото* и *Юриевското евангелие*, представители на преславската редакция⁴. Това показва, че съставителите на Евхология вероятно са разполагали с повече от един евангелски текст. Също така заслужава да се отбележи старинната аористна форма сѣтврѣса са (Мат. 3:16, л. 24v), която се открива само още и в *Асеманиевото евангелие*, докато в останалите евангелски ръкописи стои отъврѣзоша са⁵.

⁴ *Евангелие от Матфея в славянской традиции*. Санкт-Петербург, 2005, с. 24.

⁵ *Евангелие от Матфея*, с. 28.

В апостолския текст в Евр. 12:2 в Sin. Slav. NF 1 намираме на поконѣннѣа кѣрѣ (л. 25г) за гр. εἰς τὸν τῆς πίστewς ἀρχηγόν, докато в *Охридския*, *Драготиния* и други апостоли на това място стои зауаааааааа, в други ръкописи съответствието на ἀρχηγόν е науаааааааа или зааааааааа⁶. Заслужава внимание и употребата на причастието оугождѣнѣ в Посланието до римляни вместо прилагателното оугодѣнѣ в другите апостоли: жрѣтвѣа жнѣа н оугождѣнѣ бѣн (Рим. 12:1, л. 12v) срещу жрѣтвѣа жнѣа н оугодѣнѣ бѣу; ѣто естѣ волѣ бѣжнѣа благаа н оугождѣнаа (Рим. 12:2, л. 16г) срещу ѣто естѣ волѣ бѣжнаа благаа н оугодѣнаа. Също така следва да се отбележи изписването на цялото числително в Дѣньмн ѣтѣѣрѣмн дѣсатѣї (л. 28v), докато в другите апостоли числителното е изписано с буква ѣ.

Следващата част съдържа гръцки паралели с коментар, подготвени от Е. Велковска (с. 135–168). Гръцките източници са 15 гръцки евхология от различни библиотеки в Рим, Ватикана, Синай, Москва, Санкт Петербург. Най-ранният е споменатият вече ръкопис от VIII в. от Библиотеката във Ватикана, Vat. Barberini Gr. 336.

Следва общ списък на библейските цитати с посочени съответните места, на които са цитирани, изготвен от Е. Велковска и М. Шнитер (с. 169–171).

В края на книгата са поместени снимки от ръкописа. Публикувани са няколко цветни снимки, които показват лошото състояние, в което се е намирал ръкописът при откриването му, както и 11 мултиспектрални снимки. Жалко е, че към това толкова ценно издание не

⁶ Христова-Шомова, И. *Служебният Апостол в славянската ръкописна традиция*. Т. 1. *Изследване на библейския текст*. София, 2004, с. 388.

са приложени всички мултиспектрални снимки.

Изданието на новата част на *Синайския евхологий* бележи един етап от изследването и публикуването на откритите през 1975 г. славянски ръкописи в Синайския манастир „Св. Екатерина“. Началото е поставено с изданието на новата част на *Синайския псалтир*, реализирано във Виена през 1997 г. под редакцията на Франтишек Мареш и Хайнц Миклас⁷. Книгата съдържа наборно издание на паметника в кирилска транслитерация с разночетения по *Погодиновия*, *Болонския* и *Виенския псалтир*, както и славяно-гръцки и гръцко-славянски речник-индекси.

По-нататък започва поредицата *Glagolitica sinaitica*, чийто инициатор е Хайнц Миклас в сътрудничество с Роберт Заблатниг, Манфред Шрайнер и Йоанис Тарнанидис. Първите два тома съдържат изследване и издание на *Псалтира на Димитър*, заедно с който е подвързана и тетрадка с медицински листове (*Врлчуъба козмнна*)⁸. В първия том

е включено изследване на палеографските и кодикологичните особености на Псалтира и Медицинските листове и фототипно издание на ръкописа. Вторият том съдържа обстойно изследване на *Псалтира на Димитър*, което засяга текстовите характеристики, лексиката; изследване, превод и речник-индекс на молитвите, включени в Псалтира; изследване, превод и речник-индекс на Медицинските листове; изследване на мултиспектралните снимки и химически анализ на пергаментата и мастилата на двата ръкописа. Следва наборно издание на Псалтира в кирилска транслитерация с критически апарат с разночетения по *Синайския*, *Погодиновия*, *Григоровичевия* и *Дечанския псалтир*, както и по два хърватски глаголически псалтира: *Лобковичев* и *Парижки*. След това е поместено наборно издание на Медицинските листове в кирилска транслитерация. Томът съдържа и индекс на използваните термини. Към него е добавен и флашдиск с мултиспектралните снимки на ръкописа.

Третият том от поредицата е посветен на *Киевските глаголически листове*⁹ и

⁷ M a r e š, F., H. M i k l a s, eds. *Psalterii Sinaitici pars nova (monasterii s. Catharinae codex slav. 2/N)*. Ad editionem praeparaverunt P. Fetková, Z. Hauptová, V. Konzál, L. Pacnerová, J. Švabová. Wien, 1997.

⁸ *Psalterium Demetrii Sinaitici (monasterii sanctae Catharinae codex slav. 3/N) adiectis foliis medicinalibus*. Ad editionem phototypicam praeparaverunt M. Gau, D. Hürner, F. Hollaus, F. Kleber, M. Lettner, H. Miklas. Sub redactione Henrici Miklas (= *Glagolitica sinaitica*. Bd. 1). Wien, 2012; *Psalterium Demetrii Sinaitici et folia medicinalia (Monasterii sanctae Catharinae codex slavicus NF 3). Editio critica*. Praeparaverunt H. Miklas, C. M. MacRobert, A. N. Sobolev, D. Hürner, F. Wandl, M. Gau. Includuntur etiam dissertationes P. Stankovska, S. Brenner, F. Kleber, M. Schreiner, M. Melcher, E. G. Hammerschmid. Sub redactione Henrici Miklas, Catharinae Mariae MacRobert,

Andreae N. Sobolev (= *Glagolitica sinaitica*. Bd. 2). Wien, 2021. Вж. и рецензиите: S t a n k o v s k á, P. *K fototypickému vydání hlaholského Žaltáře Dimitrijova*. – *Slavia*, 84 (2015), № 4, p. 462–468; M a r t i, P. *Първо критическо издание на втория синайски глаголически Псалтир*. – *Palaeobulgarica*, 47 (2023), № 1, p. 121–128.

⁹ *Die Kiever Blätter (Sacramentari um glagoliticum Sinaiticum) der Vernads'kyj-Nationalbibliothek der Ukraine (Cod. F. 301, Nr. 328 P). Faksimile-Edition mit kyrillischer Transliteration und Paralleltextrn*. Hrsg. von H. Miklas und D. Hürner. Mit Beiträgen von S. Brenner, F. Cappa, P. Engel, B. Frühmann, D. Hürner, H. Miklas, V. Nimčuk, G. Piñar, M. Schreiner, W. Vetter (= *Glagolitica sinaitica*. Band 3). Sofia, 2023.

излезе само преди няколко месеца. Изданието съдържа студията на Васил Нимчук от 1983 г. в немски превод, както и съвременно кодикологично и палеографско изследване на паметника, основано на мултиспектрални снимки, придружено от химически анализ на пергамента и мастилата. Следва фототипно издание на паметника и наборно издание в кирилска транслитерация с критически апарат.

Тези четири тома от поредицата *Glagolitica sinaitica* са осъществени въз основа на използване на съвременна техника на заснемане с мултиспектрални снимки и всички те съдържат химически анализ на материалите. Те съчетават новите технически методи със задълбочен филологически анализ и компетентни издания на текстовете. Цялата тази мащабна работа е извършена под ръководството на Хайнц Миклас и благодарение на неговата енергична и неуморна научна, редакторска и организационна дейност. На финален етап е подготовката и на петия том от поредицата, който ще съдържа издание и изследване на *Синайския глаголически мисал*. За съжаление, Хайнц Миклас не доживя да види това издание, в което също вложи много труд и енергия.

Но освен тези пет тома в последно време излязоха и други книги със значителното участие на Х. Миклас. Две от изданията бяха осъществени също благодарение на мултиспектрални снимки и съдържат химически анализ на материалите. Едното е на *Драготиния миней*, български паметник от началото на XII в., запазен като палимпсест в *Драготиния апостол* (ръкопис от НБКМ № 880). Разчитането на палимпсеста беше възможно само благодарение на мултиспектралните снимки, осигурени от Х. Миклас, който е и

редактор на изданието¹⁰. Второто е новото издание на *Енинския апостол*, което беше реализирано също въз основа на мултиспектрални снимки, чрез които бяха разчетени много места от потъмнелия пергамент, чийто текст без тези снимки беше невидим¹¹. Изданието съдържа анализ на прехода от глаголица към кирилица; текстологически анализ на апостолския текст, на откъсите от псалми и на тропарите; анализ на календара и на литургическите указания в ръкописа. Към него също е добавен флашдиск с мултиспектрални снимки. То е реализирано като допълнителен том към поредицата *Glagolitica sinaitica* и е със същото оформление. Тук би трябвало да споменем и стилните корици на петте тома, изработени от Ангела Миклас, дъщерята на инициатора на поредицата.

Още един ценен български ръкопис беше издаден благодарение на Хайнц Миклас. Това е Иван-Александровото четириевангелие, което в последните години се сдоби с две нови издания, достойни за този забележителен паметник. Едното е наборното издание, осъществено от Тая Попова и Хайнц

¹⁰ Христова-Шомова, И. *Драготин миней. Български ръкопис от началото на XII в.* Редактор Х. Миклас. София, 2018.

¹¹ *Apostolus Eninensis. Bibliothecae Nationalis Bulgaricae codex 1144. Editio nova.* Praeparaverunt Iskra Christova-Šomova, Henricus Miklas, Daniel Jordanov. Cum dissertationibus S. Brenner, F. Cappa, B. Frühmann, W. Vetter, M. Schreiner. Sofia–Wien, 2022. Вж. и рецензията: М и л т е н о в, Я. *Новото изследване и издание на Енинския апостол.* – *Palaeobulgarica*, 46 (2022), № 3, с. 161–166.

Миклас¹², което се отличава с това, че в наборния текст са поместени и копия на миниатюрите в ръкописа. В книгата са включени и изследвания на видни учени по въпросите на кодикологията, палеографията и украсата на паметника, на неговата лексика, текстология и богослужебен апарат. Поместена е и библиография на публикации върху четириевангелието на Иван-Александър. Второто издание на този ръкопис е фототипно с мулажна техника, която възпроизвежда точно ръкописа, с добавен втори том с изследвания¹³. Такива издания се правят много рядко, защото са изключително трудни за изработване и много скъпи. Красивото българско четириевангелие заслужава такова издание и то беше осъществено от издателство Methodius Books, отново със съдействието и участието на Хайнц Миклас.

Накрая бих искала да кажа няколко думи за учения, колегата и приятеля Хайнц Миклас, който ни напусна само преди няколко седмици. Направеният преглед на книгите с негово участие, които излязоха благодарение на неговите усилия, дава представа за мащаба на неговата научна дейност. Сътрудничеството с толкова много специалисти, както филолози, така и от други научни области, също показва, че той беше отличен колега, който умее да работи

с хора, да ги организира и увлича със своите идеи и планове. Първото, което искам да подчертая за съвместната си работа с него, е неговата диалогичност. Той умееше да спори и да държи на своята позиция, но винаги изслушваше и преценяваше аргументите на опонента си. За него научната истина беше по-важна от всички други съображения, затова знаеше как да убеждава, но и беше готов да промени мнението си, ако фактите за теза, различна от неговата, бяха убедителни. Затова с него се работеше лесно и приятно, разговорите с него бяха интересни и винаги носеха ново знание. Като приятел Хайнц Миклас беше сърдечен и отзивчив, отличен събеседник с изискани и фини маниери. Той беше и изключително добър приятел на България. Със своя отличен български език (не един път хора, които не го познават, са го мислили за българин) и с всеотдайните си познания по българска история и култура нашият колега беше истински посланик на България в Европа. Той ценеше изключително много българските си колеги и вярваше много на българските институции. Неслучайно избра за издател на последните си книги Университетското издателство „Св. Климент Охридски“.

Хайнц Миклас ще липсва много и на научния славистичен свят, и на своите приятели. Утехата е в богатото научно наследство, което той остави. Светла му памет!

¹² П о п о в а, Т., Х. М и к л а с. *Четириевангелие на цар Иван-Александър (British Library Add. Ms. 39627)*. С изследвания на А. Алберти, Е. Бакалова, Н. Ганчева, М. Гардзаниги, Е. Дограмаджиева, Х. Миклас, Б. Мирчева, Е. Мусакова, Т. Попова. Виена, 2017.

¹³ *Четириевангелие на цар Иван Александър*. Автори на коментарните текстове Е. Мусакова, Х. Миклас. София, 2018.

*Искра Христова-Шомова,
Софийски университет
„Св. Климент Охридски“
iskrashomova@gmail.com
ORCID: 0009-0005-1603-2562*